

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IFODALI O'QISH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Primova Gulsevar Xolyor qizi

Osiyo texnologiyalar universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'zlarni xato o'qish sabablari, o'quvchilarni o'qishga o'rgatish, tilga sezgirlikni o'stirish bo'yicha fikrlar keltirilgan.

Аннотация. В этой статье представлены идеи о причинах неправильного чтения слов учениками младших классов, о том, как научить учеников читать, развить чувствительность к языку.

Annotation. This article presents the reasons why elementary students misread words, teach students to read, cultivate language sensitivity.

Kalit so'zlar. Boshlang'ichda sinf to'g'ri o'qish qoidalari, ifodali o'qish, xato o'qish sabablari, nutqiy xatolar ustida ishlash.

Ключевые слова. В начальном классе работают над правилами правильного чтения, выразительного чтения, причинами неправильного чтения, речевыми ошибками.

Keywords: At the beginning, the class has the right reading rules, expressive reading, the reasons for reading mistakes, work on speech errors.

Ifodali o'qish malakasi – bu o'quvchining matn mazmunini to'liq anglab, uni to'g'ri talaffuz, intonatsiya, ohang, pauza, urg'u va emotsional bo'yoqlardan foydalanib, tinglovchiga yetkazish qobiliyatidir. U faqat matnni o'qish jarayonini emas, balki matnni tushunish, his qilish va tinglovchiga ta'sir o'tkazish faoliyatini ham o'z ichiga oladi. Ifodali o'qish tushunchasi ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin qilinadi:

Pedagogik yondashuvda — bu matnni mazmunini anglab, his-tuyg‘u bilan, intonatsiya, pauza, urg‘u va ohangni to‘g‘ri qo‘llab o‘qiy olish jarayonidir. Psixologik nuqtai nazardan — ifodali o‘qish o‘quvchining idrok, xotira, tasavvur va emotsional kechinmalarini uyg‘otuvchi murakkab faoliyat hisoblanadi. Lingvistik talqinda — matndagi fonetik, sintaktik va semantik xususiyatlarni to‘g‘ri anglab, ular asosida nutqiy ohangni shakllantirishdir.

Ifodali o‘qish – bu oddiy o‘qish emas, balki **san’at darajasidagi nutq faoliyati** bo‘lib, unda nafaqat matnning mazmuni, balki muallifning ruhiy kechinmalari, qahramonlarning ichki dunyosi ham ifoda topadi. Ifodali o‘qish **til nuqtayi nazaridan** – matnni to‘g‘ri talaffuz, ohang, urg‘u, pauza va intonatsiyalar yordamida o‘qish hisoblanadi. **Psixologik nuqtayi nazardan** – matnni his etish, undagi obrazlar va voqealarni tasavvur qilish, hissiy kayfiyatni tinglovchiga yetkazishga qaratiladi. **Pedagogik nuqtayi nazardan** esa o‘quvchilarni nutqiy jihatdan rivojlantirish, badiiy-estetik dunyoqarashini shakllantirish vositasi demakdir.

Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarda ifodali o‘qish malakasini shakllantirish **bosqichma-bosqich** amalga oshiriladi. **Texnik bosqich**da tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish, so‘z va gaplarni adabiy me’yorlarda o‘qish o‘rgatilsa, **mazmuniy bosqich**da matnni ongli o‘qish, mazmunini tushunish va asosiy g‘oyani ajratib olish ko‘nikmasi shakllantiriladi. Keyingi **estetik bosqich**da matnni intonatsiya, ohang, hissiyot bilan o‘qish, qahramonlarning kayfiyatini aks ettirish shakllantirilsa, **ijodiy bosqich**da matnni dramatisatsiya qilish, sahnalashtirish, qayta hikoya qilish orqali asarga ijodiy yondashuv amalga oshiriladi.

Ifodali o‘qish malakasining tarkibiy elementlari:

1. **Tovush ifodasi (diktsiya)** – so‘zlarni ravon va aniq talaffuz qilish.
2. **Nafasni boshqarish** – o‘qish jarayonida nafas olishni to‘g‘ri taqsimlash.
3. **Urg‘u va ohang** – muhim so‘z va gaplarga urg‘u berish, hissiy tusni to‘g‘ri tanlash.

4. **Pauza** – matn mazmuniga qarab o‘rinli to‘xtash.
5. **Intonatsiya** – matndagi qahramon kayfiyati va muallif fikrini ovoz orqali ifodalash.

Ifodali o‘qish malakasi o‘quvchilarda matnni to‘g‘ri talaffuz qilish, mazmunni his etish, intonatsiya va ohang vositalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ushbu malakani rivojlantirishda quyidagi asosiy usullar qo‘llaniladi:

1. **Namuna asosida o‘qitish** – o‘qituvchi matnni ifodali tarzda o‘qib beradi, o‘quvchilar esa uni kuzatib, takrorlaydi. Bu usul orqali o‘quvchilar to‘g‘ri talaffuz, ohang, urg‘u va pauza qo‘yish qoidalarini egallaydilar.
2. **Dialog va dramatisatsiya** – asardagi qahramonlarning nutqi rollarga bo‘lib o‘qiladi. Bu usul o‘quvchilarda tabiiy ohang, his-hayajon va obrazli ifodani shakllantiradi.
3. **She‘r va ertaklarni ovoz chiqarib o‘qish** – turli kayfiyat va intonatsiyada she‘r hamda ertaklarni ifodali o‘qish orqali o‘quvchilarda hissiyot uyg‘otiladi, ularning nutqi boyiydi.
4. **Sahnalashtirish** – hikoya yoki ertak asosida kichik sahna ko‘rinishlarini ijro etish orqali o‘quvchilarning nutq ifodasi va ijodiy qobiliyatlari rivojlantiriladi.
5. **Maxsus mashqlar** – nafas olishni boshqarish, diktsiyani ravonlashtirish, ovoz balandligini sozlash kabi mashqlar o‘quvchilarning nutq texnikasini mustahkamlaydi.
6. **Ijodiy topshiriqlar** – matnni davom ettirish, qayta hikoya qilish yoki qahramon o‘rnida gapirish kabi topshiriqlar o‘quvchilarda mustaqillik, tafakkur va ijodiy ifodani rivojlantiradi

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarda ifodali o‘qish malakasini shakllantirish jarayoni murakkab psixologik-pedagogik hodisa bo‘lib, u bir nechta tarkibiy qismlardan iborat. Har bir sifat o‘qish jarayonida alohida ahamiyatga ega bo‘lib, ular

o‘zaro uzviy bog‘langan holda o‘quvchining nutqiy va tafakkuriy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu sifatlar quyidagilardan iborat:

O‘quvchining matndagi harflar, tovushlar, bo‘g‘in, so‘z va gaplarni adabiy talaffuz me’yorlariga mos holda o‘qiy bilishi tushuniladi. Bu sifat o‘quvchilardan orfoepik qoidalarga rioya qilishni, so‘zlarning talaffuzida aniqlik va ravonlikni talab qiladi. To‘g‘ri o‘qish ifodali nutqning poydevori hisoblanadi, chunki noto‘g‘ri talaffuz matn mazmunini buzishi mumkin.

O‘quvchi o‘qiyotgan matn mazmunini anglaydi, matndagi voqealar, qahramonlar va g‘oyalarni tushunib yetadi. Ongli o‘qishning asosiy belgisi – matnni qayta hikoya qilish, savollarga javob berish va mazmunni mustaqil bayon eta olish qobiliyatidir. Ushbu sifat o‘quvchilarda tafakkurni rivojlantiradi, ular matnga ijodiy va tanqidiy yondashishni o‘rganadilar. Matnni silliq, izchil, tabiiy ritm va sur’atda, to‘xtab-to‘xtab emas, balki yaxlit tarzda o‘qiy olishni anglatadi. Ravon o‘qish o‘quvchilarda nutq tezligi va ritmini boshqarish ko‘nikmasini shakllantiradi. Bu sifat o‘quvchilarni matnga diqqatini jamlash, so‘zlar orasida uzilishsiz mantiqiy bog‘liqlikni saqlashga o‘rgatadi.

Ifodali o‘qish malakasini shakllantirish jarayonida o‘quvchilarga turli metodik yondashuvlar qo‘llaniladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, quyidagi usullar eng samarali deb topilgan:

O‘qituvchi matnni to‘g‘ri talaffuz, intonatsiya, ohang va urg‘ularni to‘liq qo‘llagan holda o‘qib beradi. O‘quvchilar esa tinglash orqali to‘g‘ri va ifodali o‘qish qoidalarini o‘zlashtiradilar. Asar qahramonlarining nutqi rollarga bo‘linadi va o‘quvchilar ularni obrazli tarzda o‘qiydilar. Bu usul dramatizatsiya va sahnalashtirish topshiriqlari bilan boyitilib, o‘quvchilarning badiiy tafakkurini rivojlantiradi. O‘quvchilar matndagi har bir qahramonning kayfiyati, xarakteri va hissiy holatini ovoz orqali ifodalaydilar. Bu mashq ularning nutqiy ifoda vositalaridan ongli foydalanish ko‘nikmasini shakllantiradi. She’rlarni yod olish o‘quvchining xotirasini mustahkamlaydi, turli ohanglarda o‘qish esa hissiy tajribasini boyitadi. Ushbu usul ifodali nutqning emotsional bo‘yoqdorligini oshiradi. To‘g‘ri nafas olish, talaffuzni aniqlashtirish, diktsiya mashqlari, temp va ritmni

me'yorlashtirish kabi mashqlar muntazam qo'llaniladi. Bu usullar o'quvchilarning nutq texnikasi va sahna madaniyatini rivojlantiradi.

Muhokama

Boshlang'ich ta'limda ifodali o'qishga o'rgatish jarayoni faqatgina texnik ko'nikmani shakllantirish emas, balki o'quvchining ma'naviy-estetik tarbiyasini ham ta'minlaydi. Pedagog va psixologlarning ilmiy qarashlariga tayangan holda quyidagilarni qayd etish mumkin: Vygotskiy fikricha, bolaning nutqiy rivojlanishi ularning tafakkuri va ijodiy qobiliyatini shakllantiradi. Ifodali o'qish bu jarayonni tezlashtiradi. Suxomlinskiy ta'limotiga ko'ra, badiiy asarni his qilish va u orqali tarbiyalanish uchun avvalo o'quvchini to'g'ri va ifodali o'qishga o'rgatish zarur. Abdulla Avloniy ta'kidlaganidek, o'quvchining nutq madaniyatini rivojlantirish uning umumiy ma'naviy kamoloti bilan bevosita bog'liqdir. Shunday qilib, ifodali o'qishga o'rgatish o'quvchilarni faqatgina kitobxonlikka emas, balki mustaqil fikrlash, his qilish va o'z fikrini aniq ifodalashga undaydi

Xulosa

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarni ifodali o'qishga o'rgatish ularning ta'lim-tarbiya jarayonida muhim o'rin tutadi. Chunki ifodali o'qish nafaqat o'qish malakasini shakllantiradi, balki shaxsiy rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchilar to'g'ri talaffuz, ravon nutq, mantiqiy izchillik va boy intonatsiyadan foydalanishni o'rganadilar. Bu esa ularning og'zaki nutqida aniqlik va ta'sirchanlikni ta'minlaydi. Badiiy asarlarni ifodali o'qish orqali o'quvchilar san'at va adabiyotga mehr qo'yadilar. Ular so'zning badiiy qudratini his etib, estetik zavq olish ko'nikmasiga ega bo'ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Ma'naviyat, 1992.
2. Vygotskiy L. S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991.
3. Suxomlinskiy V. A. Bola qalbini tarbiyalash. – Toshkent: O'qituvchi, 1985.

4. Qodirov A., Rasulov R. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslari metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
5. Karimova V. Psixologiya asoslari. – Toshkent: Universitet, 2010.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4312-sonli qarori. Ona tili va adabiyot ta'limini rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2019